

УДК:376.33

МРНТИ:14.29.27

<https://doi.org/10.48371/PEDS.2025.76.1.038>

НАШАР ЕСТИТІН ЕКІНШІ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ ТӘН ДЫБЫСТАРДЫ ЕСТІП ҚАБЫЛДАУЫ ЖӘНЕ ДЫБЫС АЙТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Чулембаева А.Б.¹, Аутаева А.Н.², Махметова А.А.³

*1«Арнайы және инклюзивті білім беруді дамытудың Ұлттық ғылыми-практикалық орталығы» РММ, Алматы, Қазақстан

^{2,3}Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Есту бұзылыстары бар балалардың қазақ тілінің дыбыстық жүйесін түсінуі мен меңгеруінде тілдік аспектілерді арнайы зерттеу аса маңызды. Есту қабілеті бұзылған қазақ балаларының тілдік дыбыстарды айту қабілетін зерттеген ғалымдардың бірі – А. Н. Аутаева.

Дегенмен, есту қабілеті бұзылған балалардың қазақ тіліне тән дыбыстарды қабылдау және айту ерекшеліктері әлі де толыққанды зерттелмеген. Қазақ тіліне тән дыбыстарды есту қабілеті зақымдалған оқушыларда қалыптастыру мәселесінің өзектілігі осыдан туындайды.

Зерттеуіміздің басты мақсаты – есту қабілеті зақымдалған бастауыш сынып оқушыларының қазақ тіліне тән дыбыстарды естіп қабылдау және дыбыс айту жағдайын анықтау. Зерттеу міндеттері: Нашар еститін екінші сынып оқушыларының қазақ тіліне тән дыбыстарды естіп қабылдау және айту ерекшеліктерін зерттеу; Бастауыш сынып оқушыларындағы қазақ тіліне тән дыбыстардың естіп қабылдау және дыбыс айтуының даму динамикасын анықтау. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, 2-сынып оқушылары қазақ тіліне тән (қ), (ғ), (ұ), (ң) дыбыстарын айтуда қиындықтар сезінеді. Сонымен қатар, олардың қазақ тіліне тән дыбыстарды естіп қабылдауы мен дыбыс айтуының даму динамикасында айтарлықтай айырмашылықтар байқалмады.

Тірек сөздер: қазақ тілі, есту қабілетінің бұзылуы, қазақ тілінің төл дыбыстары, сөйлеу тілін қалыптастыру, естіп қабылдауды дамыту, дыбыс айту, есту, дыбыстық жүйе, фонетика, фонематика

Кіріспе

Қазақстан 70 жылдан астам уақыт бойы Кеңес Одағының құрамында болып, бұл кезеңде одақтық саясат орыс тіліне басымдық бергені белгілі. Соның салдарынан қазақ тіліне деген назар төмендегенімен, оның дамуы мен сақталуына өз үлесін қосқан ғалымдар аз болған жоқ. Олардың қатарында А. Байтұрсынұлы, М. Жұмабаев, Қ. Аханов сынды ұлы тұлғалар бар.

А. Байтұрсынұлы – қазақ тілін жазуға жүйелі ғылыми негіз қалаған тұлға, сондай-ақ қазақ тіл білімінің негіздерін қалыптастырды. Оның

еңбектері қазақ тілінің грамматикасы мен орфографиясының дамуына үлкен әсер етті.

М. Жұмабаев – қазақ әдебиетінің дамуына зор ықпал еткен көрнекті қайраткер. Оның шығармашылығында тілдің рухани және ұлттық мәні басты орын алады.

Қ. Аханов – қазақ тіл білімінің жаңа кезеңге қадам басуына үлес қосқан ғалымдардың бірі. Оның қазақ тілінің құрылымы мен грамматикасын зерттеудегі еңбектері ерекше маңызға ие. Бұл ғалымдар тек қазақ тілінің сақталуына ғана емес, оның ғылыми тұрғыдан зерттеліп, дамуына да зор үлес қосты.

1991 жылы 16 желтоқсанда Қазақстан тәуелсіздігін жариялағаннан кейін қазақ тілінің мәртебесіне қатысты маңызды өзгерістер басталды. Қазақ тілі Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі болып танылды. Бұл – тәуелсіздіктің және ұлттық егемендіктің айқын көрінісі болды [3,4].

1995 жылғы 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, 7-бапта: «Қазақстан Республикасында қазақ тілі – мемлекеттік тіл» деп нақты көрсетілді. Бұл бап қазақ тілінің қоғамның барлық салаларында, мемлекеттік құрылымдар мен қызметтерде негізгі тіл ретінде қолданылатынын білдіреді [5].

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін қазақ тілінің мәртебесі арта түсті. Алайда оның толыққанды дамуы мен кеңінен қолданылуы әлі де болса нақты іс-шараларды қажет ететін өзекті мәселе болып отыр. Осыған байланысты, қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде жетілдіру мақсатында түрлі заңдар мен бағдарламалар қабылданып, бірқатар шаралар жүзеге асырылуда.

К. Ахановтың зерттеулері көрсеткендей, мектеп оқушылары сөйлеу мен жазу барысында регрессивті және прогрессивті ассимиляцияға ұшырайтын дыбыстарды қабылдау мен айтуда қиындықтарға тап болады. Демек, қазақ тіліне тән дыбыстарды естіп қабылдау және айту, әсіресе есту қабілеті бұзылған балалар үшін, күрделі мәселелердің бірі болып табылады [4].

Естуінде бұзылыстары бар балалар үшін кез келген дыбыстарды қабылдау және оларды дұрыс айту – өте күрделі үдеріс. Есту қабылдауының бұзылыстары олардың сөйлеу аппаратының толыққанды дамуына, дыбыстарды ажырату және айту мүмкіндіктеріне шектеу қояды. Сонымен қатар, есту қабілеті бұзылған балалар тілдік дыбыстарды толық естімегендіктен, олардың дұрыс айтылуы мен жазылуында да қиындықтар туындайды.

Есту бұзылыстары бар балалардың қазақ тілінің дыбыстық жүйесін түсінуі мен меңгеруі үшін тілдік аспектілерді арнайы зерттеу аса маңызды. Қазақ тіліне тән дыбыстарды есту қабілеті зақымдалған оқушыларда қалыптастыру мәселесінің өзектілігі осыдан туындайды. Бұл бағытта зерттеу жүргізген ғалымдардың бірі – А. Н. Аутаева. Дегенмен, есту қабілеті бұзылған балалардың қазақ тіліне тән дыбыстарды қабылдау және айту ерекшеліктері әлі де терең зерттеуді қажет етеді.

Қазақ тілінің де, басқа тілдер сияқты, өзіндік дыбыстық жүйесі бар. Ахмет Байтұрсынұлы қазақ тілінің әліпбиіне қатысты алғашқы ғылыми зерттеулерін жүргізіп, қазақ тіліне тән дыбыстарды жіктеп, сингармониялық бағытты ұстанды. Ол 26-28 әріптен тұратын әліпбиді әзірлеп, қазақ тілінің фонологиялық ерекшеліктерін ескерді. Ал С. Исаев, С. Мырзабеков, І. Кеңесбаев сынды ғалымдар дәстүрлі фонологиялық бағытты ұстанып, орыс тілінен енген дыбыстарды зерттеу негізінде 42 дыбыстық белгісі бар әліпбиді жасады [1].

Қазақ тілінің дыбыстық жүйесі мен фонемаларын жан-жақты талдау өте маңызды. Қазақ тілінде 42 фонема бар, оның 33-і орыс тілінен енген дыбыстарды, ал қалған 9-ы қазақ тіліне тән спецификалық дыбыстарды құрайды. Сонымен қатар, қазақ тіліндегі «ы» дыбысы орыс тіліндегідей белгіленгенімен, оның айтылуы ерекшеленеді. Сондықтан кейбір ғалымдар бұл дыбысты қазақ тілінің спецификалық дыбысы деп санайды.

Қазақ тілінің фонетикасы мен фонологиясын зерттеу барысында дыбыстардың сапалық және сандық ерекшеліктері, сондай-ақ артикуляция мен дыбысталу мәселелері ерекше маңызға ие. Э. Р. Тенишева, Н.З. Гаджиева, Н.К. Дмитриева, Н.У. Туркбенбаева өз еңбектерінде орыс және қазақ тілдеріндегі дыбыстық айырмашылықтарды, сондай-ақ кіріспе фонетика мәселелерін зерттеген. Алайда олардың зерттеулері көбіне фонетикаға бағытталғанымен, фонология мәселелеріне де назар аударған.

Қазақ тілінің дауысты дыбыстары бірнеше топқа бөлінеді: артқы және алдыңғы, жуан және жіңішке дауысты дыбыстар. Айтылуы жағынан қазақ тілінде ұзақ және қысқа дауысты дыбыстар бар, мысалы: «а - ә», «о - ө», «е», «ұ - ү», «ы - і». Сонымен қатар, қазақ тілінің дифтонгтары мен орыс тілінде кездеспейтін дауысты дыбыстары да ерекше назар аударуды қажет етеді.

Қазақ тілінің үндестік заңы – оның құрылымын түсінуде маңызды рөл атқаратын құбылыс. Бұл заң бойынша сөздің дыбысталуы оның жуан немесе жіңішке болуына, сондай-ақ дауысты дыбыстардың қатысуына байланысты анықталады. Қазақ тілінде сөздердің қатаң немесе ұяң айтылуы дауысты дыбыстар арқылы белгіленеді.

Қазақ тіліне тән дауыссыз дыбыстар жасалу орнына қарай жеті топқа бөлінеді, мысалы: ерін дауыссыздары, тіс дауыссыздары, тіл алды дауыссыздары. Қазақ тіліндегі дауыссыз дыбыстарды жан-жақты зерттеп, олардың жіктемесін ұсынған ғалымдардың қатарында С. Исаев пен Ә. Жүнісбеков бар.

А.Н. Ауаеваның зерттеулеріне сәйкес, есту қабілеті зақымдалған балаларды дыбыстарды дұрыс айтуға үйрету – күрделі үрдіс және әр балаға жеке бағытталған көмек көрсетуді талап етеді. Әр дыбысты меңгерудің өзіндік ерекшеліктері бар, сондықтан бұл мәселені шешу үшін қазақ тілінің дыбыстық жүйесін терең зерттеу және арнайы әдістемелерді қолдану қажет.

Қорытындылай келе, қазақ тілінің фонетикалық жүйесін терең түсіну үшін оның дыбыстық құрылымын, артикуляциялық ерекшеліктерін, үндестік заңын және дыбыстардың сөз ішіндегі қызметін жан-жақты зерттеу маңызды.

Естіп қабылдауды дамыту – сөздік қорды молайтудың негізгі көздерінің бірі және сөйлеу қарым-қатынасының мүмкіндіктерін кеңейтеді. Ал сөйлеу қарым-қатынасы, өз кезегінде, сөздік қордың баюына, балалардың сөйлеу және жалпы дамуына ықпал етеді. Ф. Ф. Рауның пікірінше, қарым-қатынас барысында сөйлеуді есту арқылы қабылдау екі жақты сөйлеу коммуникациясының маңызды бөлігі болып табылады. Қарым-қатынастың сәттілігі баланың өмірлік тәжірибесі мен танымдық қабілеттеріне байланысты. Естігенін түсіну үшін бала айтылған тақырып бойынша белгілі бір түсінікке ие болуы керек.

Есту қабілеті зақымдалған балалар тілдік қарым-қатынас тәсілдерін арнайы ұйымдастырылған оқыту үрдісі арқылы меңгереді. Тілдік қарым-қатынасты игерудің маңызды шарттарының бірі – қалыпты есту жағдайының болуы. Есту қабілеті зақымдалған балалардың естіп қабылдау мүмкіндіктері тілдік дыбыстарды меңгеру, дыбыс айту бұзылыстарын түзету және дыбыстау кемшіліктерін жоюда маңызды рөл атқарады.

В. И. Белтюковтың зерттеулеріне сүйенсек, оқушы дыбысты неғұрлым бұзып айтса, соғұрлым оны естіп ажыратуда қиындықтар сезінеді. Тәжірибе көрсеткендей, ұзақ уақыт бойы дыбыстарды қате айту және сөйлеу тәжірибесінің жеткіліксіздігі есту қабілеті зақымдалған балалардың естіп қабылдауына кері әсерін тигізеді.

П. Назарованың зерттеулері көрсеткендей, сөйлеу тілін естіп қабылдауды дамыту баланың сөздік қорын байытуға, сөйлеу тілінің даму деңгейін арттыруға ықпал етеді. Сөйлеу тілін меңгеру деңгейіне қарай естіп қабылдау дағдысы жетіліп, оны қолдану мүмкіндігі артады.

Анализаторлардың сезімталдығы тұрақты болмайды. Бұл көптеген физиологтар мен психологтардың адамның сенсорлық дамуының табиғаты туралы зерттеулерімен дәлелденген.

Л.В. Нейман, Е.П. Кузьмичев, Л.П. Назарова сияқты сурдопедагог ғалымдар мен практиктердің зерттеулері көрсеткендей, естіп қабылдауды дамытуға бағытталған арнайы жаттығулар сөйлеу тілін естіп қабылдауға оң әсер етеді. Осыған байланысты бастауыш мектептің 2-сынып оқушыларының қазақ тіліне тән дыбыстарды естіп қабылдау және дыбыс айту ерекшеліктерін анықтау біз үшін маңызды болды.

Материалдар мен әдістер

Біздің зерттеуіміздің басты мақсаты – есту қабілеті зақымдалған бастауыш сынып оқушыларының қазақ тіліне тән дыбыстарды естіп қабылдау және айту ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеу міндеттері:

1. Нашар еститін екінші сынып оқушыларының қазақ тіліне тән дыбыстарды естіп қабылдау және айту ерекшеліктерін зерттеу.

2. Нашар еститін екінші сынып оқушыларының қазақ тіліне тән дыбыстарды естіп қабылдау және айтуының даму динамикасын анықтау.

Қазақ тіліне тән спецификалық дыбыстарға 9 дыбыс жатады: (ә), (і), (н), (р), (ү), (ұ), (к), (ө), (һ). Алайда, (һ) дыбысы қазіргі қазақ тілінің ауызша

сөйлеу тәжірибесінде сирек кездесетіндіктен, бұл зерттеуде алғашқы 8 дыбыс қарастырылады.

Зерттеу әдістері.

Есту қабілеті зақымдалған балалардың естіп қабылдауын зерттеу мәселесі арнайы педагогика, психолінгвистика, фонетика және аудиология салаларында жан-жақты қарастырылған. Бұл бағытта дыбыстарды естіп қабылдау, ажырату және сөйлеу тілінің қалыптасу деңгейін диагностикалау басшылыққа алынды.

Лингвистика және фонетика саласында В.П. Глухов есту және сөйлеу қабілеті зақымдалған балалардың фонематикалық қабылдауын зерттеу әдістерін ұсынса, А.Н. Гвоздев балалардың сөйлеу тілінің дамуы мен фонематикалық қабылдауын талдаған. Сонымен қатар, Г.В. Чернова, Ф.Ф. Рау, Н.Ф. Слезина, Н.Д. Шматко және Т.В. Пельмская сияқты ғалымдар есту қабілеті бұзылған балалардың сөйлеу тілінің қалыптасуын зерттеу әдістерін ұсынады.

Осы әдістерді талдау және бейімдеу негізінде А.Н. Аутаева және А.Б. Чулембаева нашар еститін оқушылардың естіп қабылдауын және дыбыс айту ерекшеліктерін зерттеудің арнайы әдістерін әзірледі. Бұл әдістеме 2-сынып оқушыларының типтік оқыту бағдарламаларына сәйкес таңдалған сөздік материалдардан тұрады.

Зерттеуге 8-9 жастағы 20 нашар еститін 2-сынып оқушысы қатысты. Зерттеу оқу жылының басында және оқу жылының соңында жүргізілді.

Оқушылардың сөйлеу тілі материалдарын естіп қабылдау деңгейін анықтау мақсатында, қазақ тіліне тән дыбыстарды пайдалана отырып, оқушыларға таныс сөйлемдер, сөз тіркестері және жеке сөздер таңдалды. Сонымен қатар, қазақ тіліне тән дыбыстарды (ә, ө, ұ, ү, і, ң, қ, ғ) естіп қабылдау арқылы ажырату деңгейін анықтау үшін «Минималды жұптар әдісі», «Сурет таңдау әдісі», «Естіп қайталау әдісі», «Дыбысты естіп қабылдау әдісі» және «Мәнмәтіндік түсінік әдісі» қолданылды.

Оқушыларға жеке сабақтарда алдын ала іріктелген сөйлеу тілі материалы есту арқылы қабылдауға ұсынылды. Оқушы сөзді немесе сөз тіркесін естіп қабылдап, оны суреттерден көрсетіп, тиісті тапсырмаларды орындады. Егер оқушы сөйлемді, сөзді немесе дыбысты есту арқылы қабылдамаса және қайталамаса, сөйлеу материалы естіп-көру арқылы қабылдауға ұсынылды.

Тапсырманы дұрыс қайталап немесе орындағаны үшін оқушыға 10 балл беріледі.

Егер оқушы сөз тіркесін қайталаса, бірақ жауап бермесе және тапсырманы орындамаса – 5 балл беріледі.

Бағалау шкаласы:

• 0-50 балл – бағдарламалық материалды меңгеру деңгейін анықтауға арналған тапсырмаларды орындай алмады.

• 60-70 балл – бағдарламалық материалды меңгеру деңгейі төмен.

• 70-80 балл – бағдарламалық материалды меңгеру деңгейі орташа.

• 80-100 балл – бағдарламалық материалды меңгеру деңгейі жоғары.

Қазақ тіліне тән дыбыстардың қалыптасуын зерттеу сөздер, буындар және оқшауланған дыбыстар негізінде жүргізілді. Дыбыстардың айтылуын зерттеу кезінде олардың сөздің басында, ортасында және соңында орналасуы қарастырылды. Оқушыларға сұрақтарға жауап беру, суреттерді атау және сөйлеу материалын оқу тапсырмалары ұсынылды.

Дыбыстардың айтылуы сөйлемдерде, сөздерде, буындарда және оқшауланған түрде бақыланды. Әр дыбыстың нәтижелерін мұғалім тіркеп, есеп жүргізді. Сонымен қатар, оқушылардың естіп қабылдау арқылы ажырата алмаған дыбыстары мен дыбыстау бұзылыстары тіркеліп отырды.

Нәтижелер мен талқылау

Кесте 1 - Нашар еститін 2 сынып оқушыларының сөйлеу тілі материалын естіп қабылдау нәтижелері

Деңгей	Жоғарғы	Орташа	Төмен	Тапсырманы орындай алмады
Оқу жылының басы	25%	40%	35%	10%
Оқу жылының аяғы	35%	45%	20%	-

Естіп қабылдауды зерттеу нәтижелері көрсеткендей, нашар еститін 2-сынып оқушыларының қазақ тіліне тән дыбыстарды естіп қабылдау көрсеткіші жоғары деңгейде – 25%, орташа деңгейде – 40% болды. Сондай-ақ, төмен деңгей – 30% құрады, ал 2-сынып оқушыларының 10%-ы тапсырманы орындай алмады. Оқу жылының соңында зерттеу көрсеткіштерінде айтарлықтай өзгерістер байқалмады. Оқушылардың қазақ тіліне тән дыбыстарды естіп қабылдау көрсеткіші жоғары деңгейде – 35%, орташа деңгейде – 45% болды. Сондай-ақ, төмен деңгей – 20%-ды құрады, ал тапсырманы орындай алмаған оқушылар анықталмады. Дегенмен, есту қабілеті зақымдалған 2-сынып оқушылары үшін бұл көрсеткіштер әлі де төмен болып табылады.

Кесте 2 - Нашар еститін 2 сынып оқушыларының сөйлеу тілі материалын айту нәтижелері

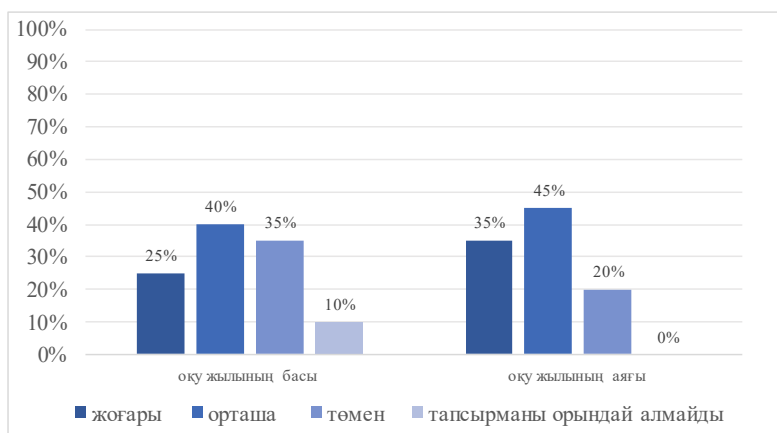
Дыбыс айтуы	Оқу жылының басы	Оқу жылының соңы
Жеке	55 %	65 %
Буында	40 %	50 %
Сөзде	30%	40 %
Сөйлемде	25%	35 %
Дыбыс жоқ	35 %	10 %

Оқу жылының басында 25% оқушы жоғары деңгейде орындаса, жыл соңында бұл көрсеткіш 35%-ға жетті. Яғни, 10%-ға ғана өсім байқалады. Бұл өте баяу жетістік, себебі түзету-дамыту жұмыстарының негізгі мақсаты – жоғары деңгейдегі оқушылар үлесін барынша арттыру. Алайда бұл нәтиже оқушылардың қажетті деңгейге жете алмағанын көрсетеді.

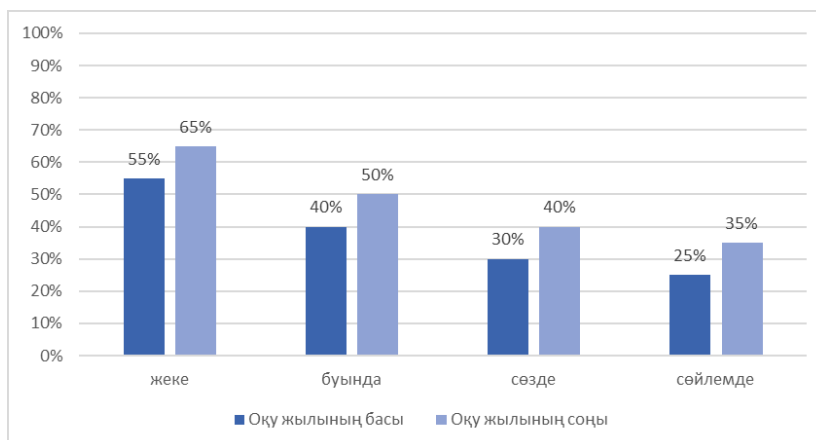
Орташа деңгейдегі оқушылар саны 40%-дан 45%-ға ғана өсті. Бұл көрсеткіш олардың белгілі бір жетістікке жеткенімен, жоғары деңгейге көтеріле алмағанын білдіреді. Демек, қолданылған әдістер олардың даму қарқынын жеделдетуге жеткіліксіз болған.

Төмен деңгейдегі оқушылар саны 35%-дан 20%-ға төмендегенімен, бұл көрсеткіш әлі де жоғары болып тұр. 20% оқушы қазақ тіліне тән дыбыстарды дұрыс қабылдап, айта алу дағдыларын толық қалыптастыра алмады. Бұл оқушылар үшін қосымша жұмыстар жүргізілмесе, олар болашақта оқу үдерісінде үлкен қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Оқу жылының басында 10% оқушы тапсырманы орындай алмаса, оқу жылының соңына қарай бұл көрсеткіш жойылды. Дегенмен, бұл оқушылардың барлығы жоғары деңгейге көтеріле алған жоқ, көпшілігі тек төмен немесе орташа деңгейге көтерілген болуы мүмкін.

Сурет 1 - Нашар еститін 2 сынып оқушыларының бағдарламалық материалдарды естіп қабылдауының даму деңгейі

Сурет 2 - Нашар еститін 2 сынып оқушыларының қазақ тіліне тән дыбыстарды атуының даму деңгейі

Оқу жылының соңындағы нәтижелер оқушылардың қазақ тіліне тән дыбыстарды қабылдау мен айту дағдыларын дамытуда ішінара прогресс бар екенін көрсеткенімен, бұл прогресс жеткіліксіз. Әлі де болса, төмен және орташа деңгейдегі оқушылардың үлесі басым. Түзете-дамыту жұмыстарының тиімділігін арттыру үшін қосымша әдістемелер қолдану, оқыту тәсілдерін жетілдіру және жеке бағытталған жаттығуларды көбейту қажет

Қорытынды

Есту қабілеті зақымдалған балалардың қазақ тіліне тән дыбыстарды қабылдау және дұрыс айту дағдыларын қалыптастыру – күрделі әрі маңызды үрдіс. Зерттеу барысында бастауыш сынып оқушыларының қазақ тілінің фонетикалық жүйесін меңгеруінде бірқатар қиындықтар анықталды. Атап айтқанда, оқушылар (к), (ғ), (ұ), (ң) дыбыстарын айтуда және естіп қабылдауда айтарлықтай қиындықтар байқалды.

Қазақтілініңдыбыстықжүйесінмеңгерудебалалардыңартикуляциялық ерекшеліктері, есту қабылдауының деңгейі және арнайы оқыту әдістерінің тиімділігі шешуші рөл атқарады. Есту қабілеті зақымдалған балалар үшін қазақ тіліне тән дыбыстарды дұрыс қабылдау мен дыбыстау арнайы оқыту жүйесін талап етеді. Мұны А.Н. Аутаева, Қ. Аханов, С. Исаев, Ә. Жүнісбеков сынды ғалымдардың зерттеулері де растайды.

Оқу жылының басында жүргізілген зерттеу нәтижесінде оқушылардың 25%-ы жоғары деңгейде, 40%-ы орташа деңгейде, 35%-ы төмен деңгейде болды, ал 10%-ы тапсырманы мүлде орындай алмады. Оқу жылының соңында жоғары деңгейдегі оқушылар 35%-ға жетіп, орташа деңгейдегі оқушылар 45%-ға артты, ал төмен деңгейдегі оқушылар 20%-ға дейін азайды. Дегенмен, оқу жылы бойындағы жетістіктер салыстырмалы түрде баяу болды және бұл көрсеткіштер оқу үдерісін жетілдіру қажеттігін көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері есту қабілеті зақымдалған балалардың қазақ тілінің дыбыстық жүйесін меңгеруі ұзақ және жүйелі жұмыс жүргізуді талап ететінін дәлелдейді. Оқушылардың тілдік дағдыларын дамыту үшін келесі шараларды жүзеге асыру қажет:

- Қазақ тіліне тән дыбыстарды қабылдау және айтуға бағытталған арнайы жаттығуларды енгізу;
- Есту қабілеті зақымдалған оқушыларға арналған оқыту әдістемелерін жетілдіру;
- Дыбыстық ажырату, артикуляциялық және сөйлеу жаттығуларын кеңінен қолдану;
- Оқыту үрдісін жеке бағдарлау және интерактивті әдістерді пайдалану.

Қазақ тілінің фонетикалық жүйесін меңгеру бойынша түзету-дамыту жұмыстарын жүйелі түрде жүргізу арқылы есту қабілеті бұзылған балалардың тілдік дағдыларын жақсартуға және сөйлеу қарым-қатынасын дамытуға мүмкіндік жасауға болады.

Қаржыландыру көзі

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің BR21882231 «Қазақстанның орта білім беру жүйесінде инклюзивтілік пен қолжетімділікті қамтамасыз етудің тұжырымдамалық моделі» (2023-2025 жж.) бағдарламалық-нысаналы қаржыландыруы аясында жүргізілді.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Байтурсынов А. «Әліппе». – Орынбор: «ҚазМембаспасы», 1924 – 70 б.
- [2] Байтурсынов А. «Баяншы»: әдістемелік құрал. 1926. - 60 б.
- [3] Жумабаев М. «Педагогика». - Алматы, 1993 г. – 124 б.
- [4] Аханов К.Тіл білімінің негіздері: оқулық / К. Аханов. - Алматы: Санат, 1993. - 496 б.
- [5] Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. Кіру режимі: URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>. [Қаралған күні 21.12.2024].
- [6] Аутаева А.Н. Психолого-педагогические основы формирования звукопроизношения у детей казахов с нарушениями слуха 7-8 лет. - Алматы, 1999 г. – 159 б.
- [7] Рау Ф.Ф., Слезина Н.Ф. Методика обучения произношению в школе глухих. М.: Просвещение, 1981. —191 с.
- [8] Шматко Н.Д., Пельмская Т.В. Методические рекомендации к альбому для обследования произношения дошкольников с нарушенным слухом – Москва: Советский спорт, 2004. – 28 с.

REFERENCES

- [1] Baytursynov A. Älippe (Alippe) //Orenburg: KazMembaspasy, 1924 – 70 b. [in Kaz]
- [2] Baitursynov A. Ädistemelik qural «Baianshy» (Methodical manual «Bayanshy») // 1926.- 60 b. [in Kaz]
- [3] Zhumabaev M. Pedagogika (Pedagogy) // Almaty, 1993.-124 b. [in Kaz]
- [4] Akhanov K. Tıl biliminiñ negizderi (Basics of linguistics) // K. Akhanov. - Almaty: Sanat, 1993. – p 496. 496. [in Kaz]
- [5] Kazakhstan Respublikasynyn Konstitutsiyasy. Konstitutsiya 1995 jyly 30 tamyzda respublikalyk referendumda qabyldandy (Constitution of the Republic of Kazakhstan. Constitution adopted on August 30, 1995 at the republican referendum) // Kiru rejimi: URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>. [Qaralg'an küni 21.12.2024]. [in Kaz]
- [6] Autaeva A.N. Psihologo-pedagogicheskie osnovy formirovaniya zvukoproiznoşeniya u detei kazahov s naruşeniami sluha 7-8 let («Psychological and pedagogical foundations of sound pronunciation in Kazakh children with hearing impairment for 7-8 years») // Almaty, 1999. – 159. [in Rus]
- [7] Rau F.F., Slezina N.F. Metodika obucheniya proiznoşeniya v škole gluhih (Slezina Methods of teaching pronunciation to the deaf school) // M.: Enlightenment, 1981. - p 191. [in Rus]

[8] Shmatko N.D., Pelymskaya T.V. Methodicheskie rekomendatsii k al'bomu dlya obsledovaniya proiznosheniya doshkol'nikov s narushennym slukhom (Methodological recommendations for the album for examining the pronunciation of preschool children with hearing impairments.) // Moscow, 2004. – p 68. [in Rus]

Мақала түсті: 2 наурыз 2024

СЛУХОВОЕ ВОСПРИЯТИЕ И ПРОИЗНОШЕНИЕ СПЕЦИФИЧЕСКИХ ЗВУКОВ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА УЧЕНИКАМИ ВТОРЫХ КЛАССОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

*Чулембаева А.Б.¹, Аутаева А.Н.², Махметова А.А.³

*¹«Национальный научно – практический центр развития специального и инклюзивного образования», Алматы, Қазақстан

^{2,3}Казахский национальный педагогического университет им. Абая.
Алматы, Қазақстан

Аннотация. Особые трудности в освоении казахского языка испытывают дети с нарушениями слуха. Способность воспроизводить звуки речи казахскими детьми с нарушениями слуха изучала А. Н. Аутаева. Однако восприятие и воспроизведение специфических звуков казахского языка детьми с нарушениями слуха не изучено. Отсюда актуальность проблемы изучения казахского языка, поскольку он недостаточно изучен. Основная цель нашего исследования – выявление особенностей слухового восприятия и произношения специфических звуков казахского языка младшими школьниками с нарушениями слуха. Частные цели 1) Изучение слухового восприятия и произношения специфических звуков казахского языка слабослышащими учениками 2 класса. 2) Исследование слухового восприятия и произношения специфических звуков казахского языка слабослышащими учениками 4 класса.

Результаты показывают, что учащиеся 4 класса с трудом произносят следующие звуки: (қ), (ғ), (ұ), (ң). За время обучения во 2–4 классах отмечена незначительная динамика в развитии слухового восприятия и воспроизведения специфических звуков казахского языка. Отсюда необходимость пересмотра методов, используемых в школах для развития слухового восприятия и формирования произношения слабослышащих учащихся.

Ключевые слова: казахский язык, нарушение слуха, звуки казахского языка, формирование произношения, развитие слухового восприятия, произношение, слух, фонетическая система, фонетика, фонематика

AUDITORY PERCEPTION AND PRONUNCIATION OF SPECIFIC SOUNDS OF THE KAZAKH LANGUAGE BY SECOND-GRADE PRIMARY SCHOOL STUDENTS

*Chulembayeva A.B.¹, Аутаева А.Н.², Махметова А.А.³

*¹«National Scientific and Practical Center for the Development of Special and Inclusive Education», Алматы, Қазақстан

^{2,3}Abai Kazakh National Pedagogical university Almaty, Kazakhstan

Abstract. Special difficulties in the development of the Kazakh language are experienced by children with hearing impairments. The ability to reproduce the sounds of speech by Kazakh children with hearing impairments was studied by A. N. Autaeva. However, the perception and reproduction of specific sounds of the Kazakh language by children with hearing impairments has not been studied. Hence the relevance of the problem of learning the Kazakh language, since it is not sufficiently studied. The main goal of our research is the identification of the auditory perception and pronunciation of specific sounds of the Kazakh language by younger students with hearing impairments. Private goals 1) Study of the auditory perception and pronunciation of the specific sounds of the Kazakh language by hearing impaired pupils of the 2st grade. 2) Study of the auditory perception and pronunciation of the specific sounds of the Kazakh language by hearing impaired pupils of the 4th grade

The results show that students in grades 4 have difficulty pronouncing the following sounds: (к), (ф), (ұ), (н). During the course of studies in grades 2–4, there has been insignificant dynamics in the development of auditory perception and reproduction of specific sounds of the Kazakh language. Hence the need to review the methods used in schools for the development of auditory perception and the formation of the pronunciation of hearing impaired students.

Keywords: Kazak language, hearing impairment, sounds of the Kazakh language, formation of pronunciation, development of auditory perception, pronunciation, hearing, phonetic system, phonetics, phonemics

Авторлар туралы мәлімет:

Чулембаева Айгерим Бауржановна – Арнайы және инклюзивті білім беруді дамытудың Ұлттық ғылыми-практикалық орталығы. Мүмкінді шектеулі балаларға кәсіби білім беру зертханасының меңгерушісі. Педагогика ғылымдарының магистірі. e-mail: Gerain-87@mail.ru

Аутаева Ақбота Нұрсұлтановна – Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық универсиеті. Психология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор. Akbota-n@mail.ru

Махметова Айгерим Амановна - Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық универсиеті. PhD доктор. aigerim_amankizi@mail.ru

Информация об авторах:

Чулембаева Айгерим Бауржановна – Национальный научно – практический центр развития специального и инклюзивного образования.

Заведующая лаборатории профессионального образования детей с ограниченными возможностями. Магистр педагогических наук. E-mail: Gerain-87@mail.ru

Аутаева Акбота Нұрсұлтановна – Казахский национальный педагогический университет имени Абая. Кандидат психологических наук, ассоциированный профессор. E-mail: Akbota-n@mail.ru

Махметова Айгерим Амановна – Казахский национальный педагогический университет имени Абая. Доктор PhD. E-mail: aigerim_amankizi@mail.ru

Information about authors:

Chulembayeva Aigerim Baurzhanovna - National Scientific and Practical Center for the Development of Special and Inclusive Education. Head of the Laboratory of Vocational Education for Children with Disabilities. Gerain-87@mail.ru

Akbota Nursultanovna Autaeva – Abai Kazakh National Pedagogical university. Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor. E-mail: Akbota-n@mail.ru

Aigerim Amanovna Makhmetova – Abai Kazakh National Pedagogical university. PhD Doctor. E-mail: aigerim_amankizi@mail.ru